

W jednym z dialektów altajskich *bezvyt-nyj* ma nawet dwa przeciwstawne znaczenia: niemający apetytu i nienasycony.

W charakterystyce człowieka, w jego stosunku do pożywienia, dominuje aspekt aksjologiczny, a sądy wartościujące dotyczące człowieka jedzącego są jednoznaczne i nieodwołalne. Ma to związek z silnym powiązaniem odżywiania się z sacrum. Po-

zez akt jedzenia człowiek uczestniczy w procesie dzielenia się dobrami, dotyczy on całego wszechświata. W dystrybucję dóbr zaangażowani są wszyscy ludzie, a także przodkowie i wszelkie siły nadprzyrodzone, człowiek zaś jest jedynie jednym z ogniw w tym łańcuchu wymiany.

Maciej Abramowicz

HERMENEUTYKA SŁOWA WARDANA HAJRAPETIANA

Vardan Ajrapetjan, *Tolkuję słowo. Opyt germenevtiki po-russki, v dwuch častjach*, Moskwa: Institut filologii, teologii i istorii sv. Fomy, 2011, 672 s.

Wardan Hajrapetian (ur. w 1948) to erywański rusycysta, „tłumacz słów”, uczeń Władimira Nikołajewicza Toporowa i kontynuator idei Michaiła Michajłowicza Bachtina. Mimo że pozostaje poza systemem akademickim, jest oryginalnym myślicielem, twórcą kierunku (choć o sobie mówi, że nie jest inicjatorem, lecz kontynuatorem). Jego odrębność widać i w tytule dzieła (*Tolkuję słowo. Opyt germenevtiki po-russki / Tłumacząc słowo. Próba hermeneutyki po rosyjsku*), i w języku opisu badań, języku maksymalnie zbliżonym do mówionego słowa rosyjskiego folkloru i tym, jak realizuje główną metodę badawczą, polegającą na tłumaczeniu słowa podmiotu mówiącego za pomocą jego słów, to znaczy twórczości słownej (*словестность*), folkloru, języka ludu.

Trzeba podkreślić, że książki¹ erywańskiego badacza zawierają wiele nowych, zaskakujących zjawisk. Odnaleźć w nich możemy teorię dwóch triad: prometejskiej

(myśl – słowo – czyn) i epimetejskiej (czyn – słowo – myśl), reprezentujących porządek młodszy (główny) i starszy; podział kultur na rosyjską i zachodnią odpowiednio do dwóch kategorii: wzrostu i ruchu; ideę (wszech)światowego człowieka (*мировой человек*) jako głównego podmiotu mowy. Nazwa *мировой человек* pochodzi z rosyjskiego przysłowia *Мир велик (едн) человек* przez analogię z mitologemą *arbor mundi*, kosmicznego drzewa, którego mitologiczną postacią jest pierwszy człowiek (*первочеловек*): Adam, Purusza. W badaniach W. Hajrapetiana postać (wszech)światowego człowieka jest miarą wspólnoty (*общности*) wszystkich ludzi („wszyscy jako jeden”), którzy wypowiadają się przez każdego mówiącego. Metaforycznie postać wszechświatowego mówiącego człowieka, *homo loquens*, porównana została do serca drzewa (*сердцевина*), które jednoczy wszystkich ludzi-drzewa w lesie-narodzie. Do tego właśnie zbliżają się, lecz niepełnie pokrywają, pojęcia „jednostki zbiorowej” lub „narodu”.

Podczas lektury *Tłumacząc słowo* można stać się nieomal świadkiem zmagania z zachodnim racjonalizmem, oświeceniem, popularyzatorstwem, pozytywnym, filozofią „niewiedzy” i „samowoli”, powodujących izolację człowieka; spotkać „wszechobecną” kategorię Innego (ros.

¹ Zob. В. Айрапетян, *Герменевтические подступы к русскому слову*, Moskwa 1992, Idem, *Tolkuję słowo. Opyt germenevtiki po-russki*, Moskwa 2001; Idem, *Русские толкования*, Moskwa 2002; Idem, *Толкование на анекдот про девярых людей (АТ 1287)*, Moskwa 2008.

иное, инакость, иначенье) i poznać wiele jej odmian (ros. *самость, другость, чужесть*) oraz dowiedzieć się o zaskakujących interpretacjach mitologicznego bogactwórcy i boga-zbawiciela. Wydaje się, że szczególnie i bardzo charakterystycznym rysem tej sztuki interpretowania jest rola, którą odgrywa rosyjski folklor, rosyjskie przysłowia, bowiem według Vico „interpretacja – to jest prawie *interpatriatio*”, tzn. „wejście do ojców”, „obcowanie z przodkami”. Z tego też powodu zbiór W. Dala *Przysłowia narodu rosyjskiego (Пословицы русского народа)* jest tu najczęstszym źródłem argumentacji i cytowania.

Struktura książek Hajrapetiana (publikowanych od 2001 roku) również jest nietypowa: pozbawione charakterystycznej naukowej narracji zawierają setki komentarzy, przypisów, dygresji i cytatów, czym przypominają znany *Traktat logiczno-filozoficzny* Wittgensteina. W pięciopoziomym systemie hipertekstu (a, б, в, г, д) ponumerowane fragmenty mają na celu udowodnienie jednej hipotezy (postawionej w lipcu 1970 roku), że słowo *мыслѣć* można wyjaśnić jako *mówić do siebie/sobie*. A sama natura tłumaczenia słów opiera się na założeniu, że człowiek może „powiedzieć to, co myśli”. Tak autor *Tłumacząc słowo* cytował za cytatem zapisuje dowody swojej hipotezy, a jego tekst od wydania do wydania rośnie jak drzewo lub staje się podobny do mitycznej „książki-świata” (*книга-мир*) z rosyjskich bajek, która „pokazuje wszystko, oprócz siebie”.

Wróćmy do pierwotnego założenia, że słowo *мыслѣć* znaczy *mówić do siebie/sobie*. Ten przykład pokazuje główną zasadę rekonstrukcji hermeneutycznej – regułę zamiany słowa przez jego znaczenie (zob. fragment д4: *Правило замены слова значением*) lub „poprzez rodzaj i odmienność” (zob. в4: *Толкование через род и отличие*). Drugi przykład wzięty z artykułu *Słowotwórstwo i znaczenie wyrazów* polskiego językoznawcy Jana Rozwadowskiego

(1867–1935) pokazuje, że w słowie *wiatrak* jest zawarte jego znaczenie *młyn wiatrowy*. Wewnętrzne znaczenie słowa w trakcie tłumaczenia „wychodzi na zewnątrz”². Przy tym i w słowie *mówić* ukazuje się nowe znaczenie: „mówić do innych to, co mówisz do siebie/sobie” („говорить другим то что говоришь себе”). Zaskakującym jest zobaczyć w takim tłumaczeniu łączenie głównej zasady interpretacji słowa ze złotą regułą etyczną: „czyń innym to, co i sobie” („делать другим то же что себе”).

Właśnie w ten sposób badacz przeprowadza próbę zrekonstruowania wrodzonego języka „niewytłumaczalnych tłumaczających słów” (ros. „нетолкуемые толкующие слова”), takich jak *mówić*, lecz nie *мыслѣć*. Jednakże w odróżnieniu od metajęzyka Anny Wierzbickiej, która rozpatrywała pierwiastki semantyczne *mówić* i *мыслѣć* w synchronii jako równowartościowe, dla Wardana Hajrapetiana podział na młodszy (lecz główny) i starszy, prometejski i epimetejski porządek jest zasadniczy i wiąże się z „hermeneutycznym odrodzeniem” na drodze ku duchowości. Kontynuując Bachtinowską teorię cudzego słowa, Hajrapetian stwierdza, że „moja myśl” jest młodsza od cudzego słowa, a moje słowo jest odpowiedzią na cudze słowo.

W ujęciu lingwistycznym hermeneutyka Hajrapetiana dąży do zrewidowania słowników semantycznych i głównej podstawy semantycznej deskrypcji słowa poprzez zastąpienie eksplikacji znaczenia synonimem. Proponowana zmiana sposobu eksplikacji znaczenia dotyczy również etymologii. Tłumaczenie słowa za pomocą jego znaczenia wymaga nie wymyślenia i tworzenia znaczenia, ale nazywania znaczenia, odzyskania go w tekstach zapisanych, a nie napisanych, przykładem czego są teksty twórczości ludowej.

Podstawowe pytanie stawiane w ramach „hermeneutyki słowa” (jak nazywa ją autor *Tłumacząc słowo*) dotyczy podmiotu wypowiedzi, tego, kto mówi? Hajrapetian

² Рог. „Толкование, ис-толкование это вывод внутреннего значения, смысла, толка наружу” (б4: *Выход внутреннего наружу*).

stale odpowiada, że mówi (wszech)światowy człowiek, jakaś pierwotna bezimienna jednostka, niejaki Ono (por. *das Man* u Heideggera), które wypowiada się przez ród ludzki, „przez każde *ty*”: „*wy* mówicie, wszyscy inni razem, (wszech)światowy człowiek [...] przez każde *ty* dla mnie”³ (a2421: *Ответы на вопрос о говорящем*). Indywiduum jako mówca jest zawsze pozabawione całości. Oprócz słuchającego potrzebuje trzeciego uczestnika dialogu – tłumacza, który zwraca słowu jego znaczenie (nie sens, który my intuicyjnie rozumiemy). Tłumaczyć to znaczy wyrazić na głos znaczenie słowa i nie zniekształcić go swoim rozumieniem. Na tym polega Hajrapetianowski krytycyzm wobec filozofii: jak każda kategoria arystotelesowskiej logiki ma zakorzenienie w języku i do każdego założenia filozofii stosuje się pytanie: skąd ty to wiesz, kto ci to powiedział.

Hermeneutyka słowa z szacunkiem podchodzi do mowy przeciętnego człowieka. W odróżnieniu od popularyzatorskiego pouczenia nauki jest skierowana od ludu do inteligencji, gdyż naukowiec uczy, a zwykły człowiek tłumaczy i wyjaśnia. Intuicyjnie wytłumaczone słowo przeciętnego człowieka kształtuje tzw. „wielką” hermeneutykę, a uczona hermeneutyka jest „małą” (zob. d1211: *Большая герменевтика и малая*). W rosyjskiej kulturze przedstawicielami owych hermeneutyk są postaci Iwana głupiego i poety A. Puszkina. Pierwszy mówi i tłumaczy w miarę swojego nierozumienia, jego słowo więc jest mitotwór-

cze i autoportretowe, pokazuje mówiącego i mitologizuje świat. Drugi rekonstruuje ten mitologiczny świat w miarę zrozumienia, „mała hermeneutyka jest więc demitologizowaną wielką”.

W kulturze europejskiej rolę „małych hermeneutów” spełniali Sokrates i Rabelais, a przykładem pseudomędrca-popularyzatora, który mówił jedynie „od siebie” (por. ros. *otsebjatina*), może być Kartezjusz ze swoim antyhermeneutycznym *Cogito, ergo sum*, które hermeneuta Hajrapetian zamienia na *Es (ono), ergo sum*. To *Es (ono)* bowiem udowadnia istnienie całości, której dla swojego zbawienia potrzebuje każde Ja.

Celem hermeneutyki słowa, hermeneutyki filologicznej jest odrodzenie prawie zapomnianej dziś całości, spójności, „rodowej wiedzy” (*родовое знание*), odrodzenie „mądrości zawartej w folklorze”, powrót do wiecznej zależności myśli od języka. Erywański badacz jest głęboko przekonany, że każda nowa idea była kiedyś ludowym słowem, przysłowiem i myśl człowieka musi wrócić do swojej ojczyzny – słowa.

Hermeneutyka Wardana Hajrapetiana bez wątpienia budzi zainteresowanie, odsłania nowy kierunek w sztuce interpretacji, wymaga dalszych badań granicznych form współzależności myśli i słowa, znajdujących się w strefie mitologizacji, ideologizacji, wiary i nieświadomości – tego, co zachowało się w języku ojczystym.

Roman Shubin

³ Пор. „Вы говорите, все другие вместе, мировой человек (это не булгаковский мирочеловек) через каждое «ты» для меня” (a2421: *Ответы на вопрос о говорящем*).